

Virágok, virágénekek és a virágnyelv

A művészet legkorábbi korszakaiban is szimbolikus jelentése (sőt mágikus szerepe) volt a virágdíszeknek. Bizonyos jelképek (növényekkel, állatokkal, hegyekkel, folyókkal, tavakkal, vagy éppen a termékenységkel kapcsolatban) állandósultak a földrajzi, biológiai környezet, vagy a társadalom életének sajátos hatástere következtében, amit az utóbbi viszonylagos önálló fejlődése továbbgazdagított.

Ennek ellenére, a földrajzi-ökológiai tényezők szerepét sem lehet figyelmen kívül hagyni, mert az egyes népek életében, a mindennapi életfeltételek részét képezték a növények és az állatok. E népek leginkább olyan fajokat választottak legszívesebben szimbólumnak, melyek egy adott vidéken megéltek, s ott az esetek többségében őshonos fajnak is számítottak.

A halál, a gyász minden nép, minden ember legősibb tapasztalata közé tartozik. Változó növényi jelképei alakultak ki: ciprus és fekete nyárfa (görögök), dió (magyarok), jegenyefenyő (csehek, szlovákok, délszlávok), kazuárfa (pápuák), lucfenyő (németek), mandulafenyő (olaszok), majomkenyérfa (közép-afrikai törzsek), nyírfa (lengyelek és lettek). Vannak viszont olyan növényi szimbólumok is, melyek részben az egyes népek vándorlása következtében – az ökológiai körülmények változása miatt, vagy éppen a kulturális kapcsolatok, a művészi hagyományok cseréje révén, nem magyarázhatók egymagában földrajzi-ökológiai tényezőkkel csak orális kapcsolatokkal. Ilyen, széles körben ismert és használt szimbólumok a következők: az örökzöld lombos fák az állhatatosságot, a reményt; a babér a dicsőséget; az olajfa békét; a palma az erőt és a hatalmat; a ciprus a gyaszt jelentette. Néhol azonban lehetnek kivételek, mégis a felsoroltak egyetemes szimbólumoknak számítanak.

A szájhagyomány, a népköltészet a kezdet kezdetén ezeket a jelképeket igyekezett megőrizni rövidebb, hosszabb alkotásokban is. Számos szókapcsolat értelme ma már mondai homályba vész, pedig ezek eredete, magyarázata, s értelme ókori alkotásokban is fellelhető (Gilgames, Szetna eposz, Biblia, Iliász, Odüsszeia). A lilium mindig a tisztaságra, az erényre utal; a rózsza titoktartást, a szerelmet; a rozsmaring a bánatot; a mandula az éberséget jelenti. Ezek a képzettársítások legtöbbször eredendően sajátos népköltészeti termékek, melyben mindig egy nép, egy népcsoport, vagy éppen egyetlen nemzetiség természeti megfigyelései, szociális, jogi, erkölcsi és érzelmi viszonyai is tükröződnek. Példaként említhető a mandulavirág, ami az éberség attribútuma sémi népeknél. A Biblia szerint shaked mandulát jelent, a shoked viszont éberséget. A mandula igen korán virágzik, minden más gyümölcsfajt megelőz, vagyis a tavasz hírnöke. A héber nyelvben mindkettő írása azonos, hisz a régi héberben hiányoztak a magánhangzók, e két szó csupán kiejtésben különbözött. Lényegében a keleti virágnyelvvel rokon vonásokat mutat a szórim; ezekkel gyakran találkozhatunk a keleti népek folklórájában. Szutórisz Frigyes: A növény-világ és az ember (1905) című munkájában a török nyelv alapján több példát is bemutatott, nevezetesen, hogy miként lehetséges a virágot rímbe foglalni, s végeredményben a betűrím vagy szóvégi rím, tulajdonképpen mindegy.

Íme néhány példa. *Gránátalma* (nar): Szívem annyira ég, hogy az ég óvja meg szomszédomat! (Yuraghim janar). *Bazsarózsa* (teber): Távozz életemből! (Yat dagheber). *Lilium* (zanbak): Megölellek és a gúnyolom jószágodat (Opeim senbak). *Rózsa* (ghul): Én sírok. Rózsa, te ne vess! (Ben aglarim sen ghul). Jogosan vallja a Selam-kutatásokkal

is nevéssé vált orientalista Hammer-Purgstall, nevezetesen, hogy a növénynév adja az alap szóalakot a játékos rímekhez. (Selam = a virág sajtóságait jeleníti meg, illetve a virág nevének sajtóságait használják a szerelmi érintkezésekben; a Selam szó pedig [’titkos szerelem’] arab eredetre utal.)

A Biblia, a Gilgames, a Szetna eposz, a Mahábháráta és Rámájana, az Iliász és Odüsszeia stb. virágszimbolikai értelemben is erősen hatott az emberi gondolkodás, a költői nyelv fejlődésére. A virágok, igaz már az ókorban is vetélkedtek. Példák Jótám meséje, a datolya és a tamariska vetélkedése a Gilgames-eposzban, egyes Aiszóposz-mesék, de ezen sajtóságok a mítoszok, a példabeszédek, a parabolák világába is sorolhatók. Mindezeknek azonban rendkívül nagy volt a szerepe az emberi kapcsolatok fenntartásában, fejlesztésében; nevezetesen, emberek közti szokások szabta akadályokat tudtak áthidalni még az erőteljesen hierarchikus felépítésű keleti társadalmakban is. Ez alól nem tudott megszabadulni az indiai kaszt-rendszer sem: az egyes kasztok közti szerelmi kapcsolatok kialakítása, a tiltott partnerkapcsolatok fenntartása végeredményben a társadalmi különbségek, gátak megbontását is elősegítette; a virágnyelv képes volt a társadalmi feszültségeket enyhíteni.

A virágnyelv nem európai eredetű, a virágok nevéből született ókori műfaj. Európában jóval később fejlődött ki, a virágok tényleges, vagy képzelt sajtóságai szolgáltatták a virágnyelv alap gondolatát. Elsősorban szerelmi közvetítő, mint azt az előzőekben már említettük, bár történelmi példák sora azt is bizonyítja, hogy a virágnyelv szerepe nem korlátozódott csupán a férfi és nő szerelmi kapcsolatára, hanem kiterjedt a hétköznapi élet szinte minden területére, így akár a politikai viszonyokra is.

Olyan szóképek, fogalmak, mint Hathor fügéje, Áron vesszeje, a pun füge, Jézus mint szőlőtő, Szűz Mária a virág virága vagy a világ virága, Jónás csudafája, a rózsák háborúja, a sárga és fehér lilium küzdelme Írországbán, az ír lóhere, Napóleon ibolyái, a kassai rózsza, Szt. Erzsébet rózsái, az ukrán napraforgó, a kínai páfrányfenyő, a holland tulipán, a japán cseresznye részben vallási, részben politikai eszméket is magukban hordoznak. A művészeti alkotások mondanivalója, rejtett üzenete jobban feltáráható e szimbólumok ismerete alapján, bár ezek feltárása nem lehet e tanulmány célkitűzése.

A virágnyelv Ázsiában és Európában megtartotta társadalmi szerepét évszázadokon keresztül. Viszont helytelen lenne csak ezzel magyarázni népszerűségét. A múlt századi műveltség részét képezte a virágnyelv ismerete és használata, amit az új virágok számának rohamos növekedése is elősegített. A virágnyelv bizonyos értelemben izolálódott, illetve izoláló szerepe is lett a társadalom bonyolult információs rendszerében, mégis színesítette azt. Megtaláljuk a népköltészetben, később pedig a műköltészetben, képzőművészetben egyaránt. Pajor István, Kassay Adolf és Szél Farkas könyvecskéi jó példát szolgáltattak arra, hogyan válik a virágnyelv részévé egy-egy korabeli vers népszerű sora, költői képe: piros az ajaka, mint a rózsza; szende, mint az ibolya; savanyú a szőlő stb.

A gazdag források már a virágnyelv használatának fénykorában is fogatkozni látszottak, mégis számos fogalom, jelzős szókapcsolat, szándékosan kétes értelem bűvópatak módjára megmaradt. Leginkább a népnyelvben, bár némelyik előkerül az irodalmi alkotásokban is – latrikánus és vágáns hangulatú értelemben. Ennek kutatása leginkább néprajzi feladat, ezért bővebben nem is kívánunk foglalkozni vele.

A virágszimbólika hatása és fontossága a képzőművészetben ugyancsak vitathatatlán, elég csak utalni néhány hazai és külföldi festőművész művére: Csontváry-Kosztka cédrusai, a kínai festők bambuszai és szilvafái, Van Gogh napraforgói, Dürer számárkenyere stb. állandó szimbólumoknak is felfoghatók. Az utóbbi években pedig kísérletet

tettünk a növényi motívumok széleskörű feltárására, s a közelmúltban a Lyra Flora című kötetben alapos eligazítást adtunk az érdeklődőknek.

A virágnyelv jelképei személyekkel kapcsolatosak, érzelmi és indulati hatásokkal töltöttek, amelyeket a társadalmi különbségek, hatalmi függőségek, erkölcsi normák tilalmi ugyancsak aktualizáltak. A népnyelv ugyanis alaposan megtűzdelte a hétköznapi beszédet virágos mondásokkal. Érdekes módon, a germánok és a szlávok inkább állati, a magyar nép pedig főleg növényi jelképeket használnak előszeretettel, de azért akadnak szép számmal állatszimbólumok a magyar folklórban is, mint a galamb, gerle, rigó, pinty, sőt a naphal – természetesen mind-mind más hangulati, tartalmi jelentéssel bírnak (ld. bővebben Lükő: A magyar jelképrendszer, in: A magyar lélek formái, 1942; Bernáth: A szerelem titkos nyelvén. Gondolat, 1986; Hoppál–Szepes: Erősz a folklórban – Erotikus jelképek a néphagyományban. Szépirodalmi, 1987).

„A magyar szerelmi énekköltés kezdeteit, kialakulását homály fedi. Nehéz elképzelni, hogy a középkor virágzó századaiban, a lovagi szerelem kultusza idején, ne lettek volna magyar nyelvű szerelmi énekek is” – írja A magyar irodalom története 1600-ig c. kötetben V. Kovács Sándor. Való igaz, hogy Galeotto Marzio szerint is, ilyen dalok felsendültek Mátyás király udvarában, s a középkor végi virágének-töredékek arra utalnak, hogy e szerelmes énekek nemcsak satirikus, hanem erotikus tartalmúak is lehettek.

Gragger Róbert kimutatta, hogy a gall ének néven említett versforma a franciáktól került hozzánk, ami kapcsolatos a „Juex floraeux” költészetével és a provancal virág-szimbolikával. Gerézdi Rabán (A magyar világi líra kezdetei, 1962) véleménye szerint a provance-i virágénekek általában házasságtörésre buzdítanak, mivel a kor szokása szerint e kötelékeket nem érzelmi alapon kötötték, vagyis az érzelmi-érzéki lázadás természetes jelenség volt. Az albák, pasztorellák, ballaták ezért is különböztek tartalmilag az egyházi témáktól, de azért a himnuszok jellegzetes formajegyei felismerhetők a korai virágénekekben, de még Ovidius, az Énekek éneke stb. hatásai is.

Engels szerint a XII–XIII. század az európai szerelmi költészet tavasza: „... a szerelem, mint szenvedély, mint minden embert megillető szenvedély, mint a nemi ösztön legmagasabb rendű kifejezése – épp ebben vagy a sajátos jellege – a történelemben először a középkori lovagi szerelem formájában jelent meg.” (A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx–Engels vál. művei, II. köt. 1949) Erdélyi Pál (A virágének. Ethnographia, 1899) úgy véli, hogy a virágének népművészeti mű, amit talán megerősíteni látszik népköltészetünk gazdag virág-szimbolikája, valamint Sylvester János érdekes megjegyzése is: „az mű, népünk virágénekei.” Természetesen nem tudjuk, hogy milyen volt a késő középkori paraszti énekes kultúránk, de a magas színvonalú mezőgazdasági termelés viszonylagos anyagi jóléte a népköltészet kibontakozásának is tág teret adhatott. Kardos Tibor (Középkori kultúra, középkori költészet, 1941) a vágáns deákoknak tulajdonítja a virágének műfaj kialakulását és térhódítását.

A három nevezetes virágének-töredék a legrégebbiek Magyarországon. A Soproni virágéneket Házi Jenő fedezte fel (Magyar Nyelv, 25. évf.), amit azonosítása alapján Gugelweit János jegyző írt a feljegyzési könyvének hátsó borítójába:

*Wymg tudyad theuled el kel mennem
Es the yrethed kel gyazba ewlteznen...*

1490-re datálható, albaszerű szerelmi búcsúzó ének (Gerézdi Rabán). Mintegy másfél évtizeddel későbbi a Körmöcbányai táncszó, amely egy 1505. évi számadáskönyv elején olvasható latrikánus, csúfolkodó táncdal:

*Supra agnő föck fel kablaHaza yöth fyryedt tombi cathoa
te zip palaschtodbangombosch scharudbanhaya haya wíragom.*

Krizskó Pál a Századok c. folyóiratban közölt egy kis verset (Egy magyar versecske 1505-ből, 1876). Vágáns típusú tavaszköszöntő táncdal, a Zöldvári ének, Borsa Gedeon (Ismeretlen virágének töredékek, Irod. tud. Közl., 1957) közölte, amelyet az 1541–1543 közti időszakban jegezhettek le. Mezey László a Középkori magyar íráások (366. o.) c. munkájában így írta át a töredéket:

*...öltöznek be az erdők
zöldbe...he, hea, hó!
zöld erdőbe neki...
he, hea, hó!
az piros hajnalon
az ifjak hegyeseket
szagatják,
he, hea, hó!
virági, hog(y) a (fő)l)dbe (?)
mert virágzik a harmattól
a vagy ek... (?)
he, hea, hó!*

A Weszprémi-kódex két lapja közé bevarrva ez áll: „... szívem, lelköm, virágom, cinegém, aranyom, gombom, ágom, levele...” A lovagkor, a vitézi élet minden nehéz és vidám pillanatában is óhatatlanul, feltételezi korunk embere, hogy milyen jelentős volt a virágkultusz akkoron. Igen szerették a rózsát, liliomot, violát; a piros rózsza pedig a mártírium jelképe volt. Az Ómagyar Mária-siralom 1300 körül a Leuveni-kódexben található; a rózsának a virág virága kifejezése is kijár, ami tulajdonképpen az Istenanyát személyesíti meg. Az Anjou-korban már a lilium és a viola női névként is előfordult. Később Mátyás budai, Vitéz János esztergomi kertje nagy hatást gyakorolt a korában, s természetesen a korszak kertészeti kultúrájára; pl. Zsigmond herceg lakodalmán virágfüzerek ékesítették az előkelőségeket (ld. Gerézdi Rabán).

A virágnyelv előzményei megtalálhatók a nemesi származású apácák kolostori irodalmában, „ott vannak hát mindenféle szép illatú fivék, kilemb-kilembszínű virágok, rósa, lilom, viola az szép mezőn színd(ye)jel. Felől az ég tiszta, ahol a föld nagy ékességgel felöltöztetött. A fák, ki virágos, ki kedég tellyes kilemb-kilembe’rt gyümölcsökkel...” (Nyelvemléktár)

A Nagyszombati-kódexben ez olvasható: „Oh, tündöklő szép piros rózsák, oh gyenyerűséges illatozó fejr liliomok és szeplő nekil való violák, azaz szentséges és szeplő nekil való lelkök, lázadtok, mert nem az estveli virágok, akiket és mondok nektök...” (uo. 3: 17, 7–10. o.). Lényegében a Sándor- és Székelyudvarhelyi-kódexek is hasonló részleteket tartalmaznak. Talán még egy érdekes virágéneket érdemes megemlíteni, melyet magyar deák vitt Itáliába, s ott tanárának megtetszett, lejegyezte azt, és ez a szöveg került vissza később hazánkba – fordításában...

A virágénekek népi háttere adott volt, hisz Gyergyai Albert a „História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűz leányról” szóló éneken mintegy régi virágének strófáját idézi fel a következő versszakkal:

*Fejér gyenge lába, mint hattýúnak tolla,
Saru az ő lábán akkorin nem vala,
Csak a lába feje, mint hó látszik vala,
Zöld harmatos pázsit nedvesítő vala.*

A Júlia szép leány-ban is felbukkan a gyönyörűséges népi virágszimbólum. Júlia búzavirágot szed a mezőn, melyből koszorút köt, de az égi bárány elhívja magához; az égi bárány és a búza Jézus Krisztus szimbóluma, a meghívás ebből érthető is (Fettich

Nándor: A Júlia szép leány-balladáról. Ethnographia, 1959). Természetesen lehetne folytatni a példákat, bőségesen találhatunk majd hasonlókat a Virágok nyelvén c. – megjelenésre váró – könyvünkben.

A virágénekek sommázatát jelenti Gerézdi Rabán véleménye. „Ennyi, ennyi az egész, amit Balassi előtt szerelmi énekköltészetünkől össze tudunk kaparni. Néhány csonk, néhány törmelék, de e csonkok, e törmelékek egy elveszett, gazdag, többretegű szerelmi énekköltészetéről vallanak. Arról a költészetről, amely a magyar késő középkor és a XVI. század első fele szerelmes poétáinak szívéből fakadt, s amelyből már a XVI. század második felében nagy költészet bomlik virágba: Balassi Bálint szerelmi lírája. Költészete valóban fordulópont volt a magyar szerelmi költészetben.” A virágok metaforákban történő szerepeltetése a költő halála utáni időkben szaporodott meg, a virágszimbolika így vált a virágének őstulajdonává – fejtette ki Kardos Tibor.

Mint az előbbi példák igazolják, a virágének a XVI. század folyamán általánossá, kedvelté, de egyben elátkozottá is vált az egyházak képviselői szemében. A főbb nézeteket érdemes megismerni, hisz érdekes dokumentumai a virágszimbolika fejlődéstörténetének. Sylvester János az 1541-es bibliafordítás előszavában a következőket írja: „Az ilyen beszédvel tele a Szentírás, melyhez hozzá kell szokni annak, az ki azt olvassa. Könnyű pediglen hozzászokni az hú népünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszédnek neme. Il ilyen beszédvel naponkid való szólásában. Il inekben, kiváltképpen az viráginekekben, mellyekben csudálhatja minden níp a magyar nípnek elmijinek éles voltát az lelisben, melly nem egyéb, hanem magyar poézis. Mikoron ilyen felsíges dologban, ilyen alávaló pildával ilek, az ganéjban aranyt keresek, nem azon vagyok, hogy a hóságot dicsírjem. Nem dicsírem az mirül az ilyen énekek vadnak, dicsérem az beszédnek nemesen való szerzésit.” Óvatos hangú, szelíd állásfoglalás, bár ebből a virágének műfaji és tartalmi kérdései csak általánosságban ismerhetők meg.

Melius Juhász Péter (1561) egészen tartózkodó, sőt már kifejezetten ellenséges hangon ír a virágénekekről, a kolossébeliekhez írott Pál apostol levél parafrázisában. „Itt megtiltja Pál a parázna, hívséges, csúf és trágár beszédet, virág-énekeket, lator dúdolást, úgy mint ezek: Péter férjem etc. Az zöldvári éneket, Az aggnőnek s az agebnek annak mind egy ára etc. Hajdúhoz illendő éktelen beszédet megtilt, valamit épület nélkül szólsz.”

Az 1580-as években – és ez bizonyára kapcsolatban van Balassi legtermékenyebb költői korszakával is – a virágénekek elleni protestáns prédikatori és katolikus lelkipásztori támadások, replikák erőssége megnövekedett. Bornemissza Péter (1584) így elmélkedik: „Immár csak mind hazugságnak hallgatására és hívságos multságára vágynak mindenek fülei, tisztátalan és fajtalan beszédnek hallgatására, trágár és peniszes [sic!] csúfságra, bába-beszédre, álnokul költött fabulákra, Királyfia Miklósrul, poéták óriásrúl, Apolloniusról és egyéb hívságról; virág- és szerelemének hallgatására, lant-síp-dob, trombitaszübeli hujja-hujjára és teményezer csácsogásokra.”

Szabó T. Attila (Haja, haja virágom. 1969, Bukarest) a virágénekekkel foglalkozó kitűnő művének előszavában egy fontos kordokumentumot ad közre, amely Kolozsvárott került elő. A levéltári anyag címe: „Vizsgálat Székely Ferenc polgár megesett leányanya ügyében”, amely 1585-re datálódik. Vékony Istvánné, Márta asszony vallomása a leányra nézve terhelő adatokat nyújtott a bíróságnak: „késő estve... Valami legénkének vadnak egy másik leánál... ott vala az Székely Ferenc leánya is és hát Virágéneket mondnak... virágénekeket (ti. mond vala) az leány és pohárt tört vala ...sok legénnel volt a leánykának dolga és ronda beszédi...”

Telegdi Miklós (1583) a fenti részletből is érthető, hogy valójában mit jelentett a virágénekek kántálása; így az a lelkiismeret-vizsgálat tárgya volt, a gyónás része is. „Éneklettél-e, vagy hallgattál-e virágénekeket, melyben a testi szerelemről és buja dolgokról volt emlékezet.” Csatlakozik az elutasító állásponthez Tolnai Decsi Gábor (1584), sőt még korábban Huszár Gál (1574) református prédikátor is dörgedelmekeket szórt a virágénekek előadására.

Úgy tűnik, hogy a XVI. század fordulóján enyhült a virágénekek-ellenes hangulat, mert Szilvás-Újfalvi Imre (1602) csak enyhébb formában bírálja a pajzán dalokat. Geleji Katona István (1636) pedig már kifejezetten kellemesnek mondja a virágénekeket, bár ennek ellenére, a minősítő jelzők a közízlés változatlanágát is jelzik: testi, fajtalan, latrikánus, „fűzfa poétáknak szemtelen beszéde”. Pázmány Péter személyes tekintélyének latba vetésével nyilatkozott a közvéleményt érdeklő kérdéssről: „... undok virágénekek... akik szerzik, akik éneklük a virágénekeket, országos kerítők, közönséges kutakat mérgezők.” Az idézett rész utalás ama bibliai részre, miszerint a kútmérgezés főbenjáró bűnnek számított a zsidó nép körében.

Mindent összegezve, a virágénekek fontos kor- és művelődéstörténeti dokumentumok, amelyek korai időszakáról alig tudunk valamit (XI–XV. sz.) és a nagy ellenállás dacára is, a XVII. században csúcspontjára jutott. Stoll Béla: *Virágénekek és mulató nóták*, XVII–XVIII. sz. (1956) munkája jó áttekintést ad erről a korszakról, de nagyon fontos szövegkiadás a már említett Haja, haja virágom c. kötet is, Szabó T. Attila gondozásában (1969). Mindenesetre nagy jelentőségű áttörés volt, mert a történelmi tragédiák, egyéni és társadalmi kudarcok, emberi gyengeségek következtében a csüggedő ország népének optimizmusát, életkedvét tulajdonképpen erősítette.

A virágszimbolika újra feltámadt, a népköltészet és a XVIII. századi virágénekek termékeny kapcsolatot, sőt kölcsönhatást mutatnak; a XIX. században a virág-nyelv konkrét, társadalmi érintkezés eszközévé vált; csak a múlt század végén halkult el ismét. Vajon meddig? Merthogy a vágáns és latrikánus virágénekek hangulatának, tartalmi mondanivalójának megfelelően a századfordulótól a paraszti folklórból tovább él a virágénekek – az nem is sejtés, bizonyítható. A gazdag népi szimbolika, főleg az orális kultúrában, fontos dokumentumok forrása (vö. ezt Lükő Gábor, Hoppál Mihály vagy Bernáth Béla kutatásaival).

A virágénekek „ellenpontja” volt az egyház által is támogatott erkölcsi, szimbolográfiai munkák kiadásának támogatása; ehhez a növények mindenképpen megfelelő médiumoknak bizonyultak. „A növények tulajdonságaira épített bonyolult szimbólum rendszernek egyik eleme a növény gyógyító ereje, a másik, orvosi használhatósága is. Az erkölcsbotanikai munkák már emiatt is korszerűek, mintegy népszerű megjelenései annak a szellemnek, amely a természettudományok e nagy, középkori közösségből felszabaduló, a meglévő helyett a keletkezőre, a keletkező dinamizmusára figyelő századának hatalmas szellemiségeit sarkallta, köztük Paracelsust, s a magyar földön is megfordult Clusius... ennek az irodalmi gótikának nálunk hagyományai voltak. Kódexirodalmunk ennek jegyében, Temesvári Pelbárt latin késő skolaszticizmusának erős hatása alatt indul.” (Rónay György: *Szűzek koszorúja*, 1936; lásd továbbá Surányi: *A Biblia növényei. Vigília*, 1973 és úő: *A kereszténység növényei. Vigília*, 1974.)

A középkori fűvészkönyvekben csak ritkán írtak a koszorúnövényekről, noha a görög-római természetrajzírók szívesen foglalkoztak a kedvenc virágkoszorú-növényekkel. Ezután nagy úr tátong... Viszont 1536-ban megjelent Jean Ruel *De natura stirpium libri tres* (A fás növények természetrajza három könyvben) c. könyve, ebben önálló fejezet foglalkozik a koszorúkötésre alkalmas fajok bemutatásával. Több újdonságot mond

viszont Rembrent Dodoens a *Florum et coronarium, odoratumque nonnullarum historia* c. 1568-ban kiadott könyve, bár ennek sem sikerült ezidáig bizonyítani a hazai hatását.

A reformáció élharcosai, a jezsuiták újratemetették a virágszimbolikát, a virágénekek naturális, profán szemléletétől megtisztítva. Lucas Martini *Des christlichen Jungfrauen Ehrenkränztlein*; Darinnen alle ihre Jugenden durch die gemeinen Krentzblümlein abgebildet und erklet werden c. műve 1581-ben jelent meg Prágában. Ennek hatása a magyar nyelvterületen, bizonyosan Péchy Lukách (Pécsi Lukács) által átdolgozva, mégis küllemében sem tért el Martini könyvétől, magyar nyelven már tíz évvel később olvashatták is a fiatalok.

Rapaics Raymund *A magyarság virágai*-ban (1932) úgy véli, hogy a koszorú-műfaj az erkölcsi nevelés szórakoztató formája volt, amit azonban nehezen lehet elfogadni kellő dokumentáltság hiányában. Ami a kerttel, a koszorúval összefügg, lényegében erkölcsi jelkép; a köfállal bekerített kert pedig az Anyaszentegyház szimbóluma – az egyes virágok pedig a jó erkölcsöket, a koszorú a leányok lelkét jelenti. „Az meghaytot gombolyú gyenge kanua, melyre kelletic ez is io erkölcsneec megszedet viragit kötniec, sem mi nem egyeb, az szüzekneec okos lelkeknel, es elmeiekbem minden fele belső erzekenségeknel, mely mint valami fundamentom, melyre szep epületet chinalhatni...” Péchy Lukách „Az keresztyén szüzeknek tisztességes koszoró”-jában ugyanazt a húsz virágot mutatja be, mint Martini. Ezek a Péchy-féle kiadás szerinti sorrendben a következők:

1. sárga fű (kankalin): Isten igéjének, szolgálatának szeretete
2. szegfű: Isten igéjének ismerete
3. viola: istenfélelem
4. kék ivola (ibolya): alázatosság
5. ciprusfű: imádságosság
6. majoránna: hálaadás készsége
7. csombor: nyílt hitvallás
8. Boldogasszony rózsája (*Lychnis coronaria*): szülők tisztelete
9. bécsifű (*Valeriana celtica*): szorgalom
10. tarka ivola (árvácska): emberség
11. bársonyvirág: nyájasság
12. bazsalikom: irgalmasság
13. rózsa: szemérmesség, tökéletesség
14. borsoló szegfű (büdöske): test és a ruha tisztasága
15. ruta: mértékletesség és józanság
16. rozmaring: leányok tisztasága
17. levendula: meglegedettség és takarékoság
18. nárcisz: adakozás
19. izsóp: hűség és állhatatosság
20. rukerc (százsorszép): hallgatás

A Koszorú bevezetőjében Péchy Lukách közli művének célkitűzését, majd az első részben ismerteti a kert felépítését: a veteményeságyakat, és a növények részeit. A következő fejezet mutatja be a húsz virágot; a harmadik részben pedig megismerhetők a koszorúkészítés egyéb szükségletei (merekvítő, zsinórok), a „negyedik resze egynehány eszközc, és vtac, melyec által az szüzec, az neuzet io erkölchökhöz iuthamac.” Péchy kilenc eszközt sorol fel a leányok nevelésére vonatkozó tennivalók közül. Ennek – véleményünk szerint – épp a latrikánus, vágáns énekek korában különösen nagy jelentősége volt, hisz a könyv 6-8 éves leánykáknak szól.

A kora barokk korban gyakran fogatott könyvecske volt Péchy műve, noha hasonló jellegű és szellemű egyéb kiadványok is születtek a legjobb nyomdáknak. Ioachimus Camerarius Frankfurtban adott ki egy érdekes könyvet, *Symbolorum et emblematum cebturia* címen; ez négy részből áll, bennük természetesen a növényekről is olvashatunk. Főbb jelképei:

- anemona (szélrózsa): mulandóság
- tulipán: magányosság
- liliom: erényesség
- nád: alkalmazkodó képesség
- bazsarózsa: múltó gyönyörűség
- napraforgó (körömvirág): élénkség
- tök: gyors elmúlás
- rózsa: szív melegsége

A XVIII. század első éveiben pedig a jezsuita Jacobus Boschius *Symbolographia c.* műve jelent meg (1702). A Koszorú az erkölcsök virágkoszorúja, de Benkő József Téli bokrétája a halállal, az elmúlással kapcsolatos koszorút jelenti; így nem meglepő, hogy a halál, sőt a feltámadás jelképei csak később fordulnak elő a szimbolográfiai művekben. Benkő lendületes temetési beszédét évekkel a temetés után megjelentette, s érdekes, hogy Linné növényrendszertanában is ugyanazt a szépséges rendet találta, mint az Úr rendelését Cserei Miklósné korai halála miatt: a halál az élet szükségszerű velejárója!

A Téli bokréta más is, becses liturgiátörténeti mű, amelyen érződik Péchy hatása, bár egészen újat alkotott Benkő, aki mint botanikus is jelentős munkásságot fejtett ki (vö. Eder Zoltán: Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Nyelvművelő Társaság. Akadémiai, 1978), bővebben Rapaics és Gombocz Endre méltatta tevékenységét. Benkő is koszorút köttet, tízféle növényből:

1. vitézvirág: hit
2. télizöld meténg: reménység
3. napranéző (körömvirág): áhítatosság
4. fájvirág: Isten parancsainak elfogadása, gyönyörködés benne
5. estike: éjszakai tisztaság
6. búzavirág: bűnbánat
7. csucsor: béketűrés
8. galambvirág: szelídség
9. borostyán: alázatosság
10. nebáncsvirág: jó erkölcs

Míg Péchy Lukács életére, személyére vonatkozóan eltérő vélemények, s adatok találhatóak az egyes forrásokban (vö. Weszprémi István, Rónay György nézetét Szinnyei József és az Életrajzi Lexikon által közölt adatokkal), addig Benkő Józsefről több és megbízhatóbb adat ismert.

Weszprémi István világi embernek tartja Péchy Lukácsot, aki Kutassy János győri püspök, főkancellár kíséretében megfordult Csehországban és német földön is; valószínűleg a győri és a német püspöki hivatalok szoros kapcsolatban álltak. Rónay (1936) kategorikusan tagadja, hogy Péchy jezsuita lett volna, épp a rendelkezésre álló források és a szövegkutatásai alapján.

Szinnyei szerint viszont az esztergomi káptalan közjegyzője volt 1595-től; Nagyszombatban született, véleményünk szerint az 1500-as évek derekán. Mikor a török fenyegetése miatt a székes főkáptalani hivatal átteszi munkahelyét Nagyszombatba, természetesen Péchy Lukács is odakerült. Más források szerint 1591-ben járt

Németországban, így az, hogy esetleg korábban a győri püspöki hivatalban teljesített szolgálatot; tehát nincs ellentétben egymással. Ennek levéltári vagy más történeti források alapján való tisztázása aligha remélhető.

Számos művet jelentetett meg Péchy Lukács, ezek mind a nagyszombati nyomdában készültek, így az *Epitome Rerum Hungaricarum* (1579), több alkalommal jelent meg a *Calendarium* 1579-től kezdődően; a legismertebb műve a *Koszorú* (1591), továbbá *Az keresztyén hadakozásnak tüköre* (1591), *Az keresztyén vitézkedésnek tüköre* (1595), *Szent Ágoston doktornak...* (1591), *a Hasznos orvosság* (1598) és *A testi hét irgalmaságok...* (1598).

Benkő József (1740–1818) református lelkész és tanár volt, a székelyföldi Bardócon született, tanulmányainak elvégzése után 1767-től Közép-Ajtán lett lelkész. Minden szabad idejét a botanikának szentelte, értékes fűvészkertet alakított ki, egészségének megromlása után a gyógynövények is nagyon érdekelték.

1799-ben nyugdíjaztatta magát, attól nyelvészeti-botanikai munkássága is igen fontossá vált. A Haarlemi Akadémia tagjai közé választja, a botanikai levelei a Magyar Hírmondó hasábjain jelentek meg, írt botanikai szótárt is, amelyben az addig ismert szinonim neveket gyűjtötte össze, a kuszaságot megszüntette a nevek zavarában (1783). Több történelmi munkát is írt, a *Ratio Educationis* kiadásának évében jelent meg a kétkötetes *Transsilvania* című alapműve; ezt Orbán Balázs több alkalommal említi saját munkájában. Kisebb írásaiban hazai alkímistákkal, a dohánytermesztés módszereivel és az ecetfa titkaival foglalkozott. Sajnos igen sok írása kéziratban maradt fenn, ezek máris megsemmisültek, vagy éppen a pusztulás fenyegeti egynémelyiket. Az egyik legnagyobb veszteség, hogy a *Flora Transilvanica* c. munkájának nem maradt egyetlen lapja sem...

A reformkorban a megélenkülő gazdasági élet a gazdasági jólétet növelte, a liberálisabb politikai légkör feltámasztotta a virágnyelvet. Ismeretlen német szerző tollából jelent meg az *Orientalische Blumensprache* c. könyvecske, egyik kéziratot példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi; a nagy érdeklődés miatt 1820–1830 között hatszor adták ki újjal. Nem sokkal később jelent meg a *Selam* is, melynek a bevezetőjét csupán azért nem idézzük, mert e rész is szerepel a szövegközlésben. A könyvecske lábjegyzetében Benkő egész sor német virágnyelv-könyvet sorol fel, ami az új polgári irodalmi műfaj iránti fokozott érdeklődés növekedését is jelzi; különösen feltűnő a keleti virágnyelv divatja.

Pajor István „Titkos szerelem, vagyis napkeleti virágnyelv...” c. munkája már 1833-ban napvilágot látott, sajnos, hogy a Széchényi Könyvtárban jelzett példányt nem sikerült megtalálni. Pajor ügyvéd volt, több jogi témájú könyvet írt, 1849-ben pedig a magyar kormányt segítette jogi szakismeretével. 1851-ig bujdosott, elfogták később, négy év várfogságot kapott.

Lényegében a szabadságharc bukásáig leginkább a keleties modorú virágnyelvek frogtak közkézen, de a megváltozott politikai helyzet, a szabadságvágyó népek elnyomtatásuk ellensúlyozása miatt fokozottan fordultak a népköltészet virágszimbólumai felé. Kassay és Szél virágnyelv-könyveinek első kiadásai között mindössze két évtized telt el, de ezekből már a társas élet, így a társalgás etikettje is megismerhető. Gazdag nővényanyaggal dolgozik mindkét szerző, latrikánus és vágáns modorú jelképek azonban hiányoznak náluk. A népies virágnyelv, amely zárt kommunikációs jelrendszernek nehezen nevezhető, nos, az őrizte meg a középkori virágénekek tartalmi lényegét leginkább.

Kassay Adolf (1828–1903) ügyvéd és földbirtokos volt, Vácott született, Pesten jogot végzett. Részt vesz az 1848/49-es szabadságharcban, de a téli hadjáratban megbetegedett, majd Bécsbe menekült. Egészségének megjavulása után több jogi témájú könyvet írt, s a virágnyelvről szóló könyve 1852-től hat kiadást ért meg!

Szinnyei József szerint a jogtudományi műveinek száma 80 körül van. Szél Farkas 1844 után széleskörű publikációs tevékenységet fejtett ki, bár ez sosem ment a bírói munkájának kárára. A tiszazslári vérvádban a Fellebbviteli Bíróság munkájában is részt vett. Írt Helyesírási kiskátét (1863), az Állatország elemeit (1864) és a Legújabb virágnyelvet (1864) ugyanő állította össze. Forrásértékű történelmi munkái pedig a Századokban jelentek meg. Közismert a Szél Farkas-kódex is, amit 1884-ben rendezett sajtó alá. Ezenkívül számos debreceni tárgyú történelmi és művelődéstörténeti tanulmánya is megjelent.

A népi ihletésű költészet, műdalok bizonyítják, hogy a virágnyelv a XIX. század folyamán még jelentős mértékben gazdagodott. A kl. K. W. monogramú bevezetővel kezdődő könyvecskének Toldaléka több verset is közölt, így Szemere, Döbrenfhei, Versegly, Gálffy, Kölcsey, Bagosi Kovács egy-két versét.

Még gazdagabb az illusztráció Szél Farkas Legújabb virágnyelvé-ben, szinte nyomon követhetjük, hogy a kortársi lírából milyen hamar merített a virágnyelv, akárcsak a népdalainkból. Ennek nagy kísérletét adta Tompa Mihály a Virágregék-ben, szinte a személyes gondjait, keserűségét „öli” a népies virágregéibe. Moralizál, amit általában a kortársai, sőt az utókor sem fogadott tetszéssel. „Kétségtelen, hogy kevés van a virágregékhez és népmondákhoz. Néhol sajátos a lírai hangnem, általában bőbeszédű, lazán elmélkedő... helyenként erőltetetten moralizáló. (Király István és mtsai. [szerk.]: A magyar irodalom története II. kötet. Akadémiai, 1968)

Az irodalomtörténeti és esztétikai vitát e helyen nem vizsgáljuk tovább, inkább a Virágregék-et botanikai értelemben vizsgáljuk, s nem az erkölcsstani vonatkozásokat véleményezzük. E terjedelmes ciklus 41 virággal foglalkozik, a Tompa által követett sorrend szerint az egyes fajok jelképi tartalmát közöljük:

ibolya: szerénység
 őszi kikerics: bús magány
 mécsvirág: változékonyság
 bajnokfű: kevélység
 szarkaláb.: hűtlenség
 halálfa (ökörfarkkóró): hosszú bánat
 hajnalka: hitszegés
 délke (portuláka): kétségbeesés
 aranka: pusztulás, elmúlás
 szegfű: túlerheltség (góg)
 pitypang: epekedés, honvágy
 vadszegfű (Lychnis viscaria): fájdalom
 ördögszekér: rútság
 démutka (kakukkfű): szelídség
 moha: átokviselés
 fehér liliom: tisztaság
 vérfű: kínlódás
 kék liliom (nőszírom): irigyelt szépség
 pipacs: rövid pompázás
 izsóp: elégedetlenség
 viola: türelmetlenség
 havasi rózsza (rododendron): állhatatosság
 turbánliliom: irigység
 égő szerelem: forró, szenvedélyes szerelem

tubarózsa: testvéri hűség
 kék jácint: gyöngédség
 csudafa (csattanó maszlag): utálat
 repkény: kitartó, örök szerelem
 vadrózsa: emlékezés
 télizöld (meténg): remény
 vízi liliom (tündérrózsa, Nymphaea): epekedés
 kolokán: szégyenérzet
 gyöngyhím (Leonorus): szorgalom
 nefelejcs: emlékezés
 kék iringó: tiltott kéjelgés
 perpétuel (sárga viola): hidegség a szerelemben
 fagyöngy: önfeláldozás
 királyvirág (Delphinium ajacis): hatalom
 ciprus: pompanélküliség, elmúlás
 nenyúl-j-hozzám virág (nebáncsvirág): kényesség
 csalán: rágalmazás

A virágok fiktív események szereplői, egymással beszélgetnek, tesznek jót és rosszat, dicsőséget szereznek vagy büntetést szenvednek el. Tompa Mihály virágai antropomorfi lények! Leggyakoribb jelzői, amikkel illeti őket: boldogtalan, bús, észrevétlen, hivalkodó, sőt egynémelyik dölyfös – mind-mind negatív tulajdonságok. A virágok „édene” a tópart és a bérc, a nagy hegyek vidéke; a kert és legfőképp a rét, a láp a növényeknek „büntetés”. A jó virágok az előbbi helyeken, a gonoszak az utóbbiakon élhetnek; a boldog éden a szellő, napsugár, a pillangó, a bérc és a tópart világa. A gőgös, elbizakodott, erkölcstelen virágok pedig elvesztik színüket, szirmaikat, ezért kerti vagy réti virágokká válnak.

Végeredményben Tompa virágai keserűek, a költő világfájdalmát, szomorúságát tükrözik. A halálfa a síri bánat, a halál jelképe: „Szár az élet lett az élet, játéka a kín szelének, amely rázza, zörgeti.” A csalán is átok súlyát viseli magán: „A csalánt, a megsértett virágok megátkozván: megfogá az átok. Ki hozzá nyúl, összecsapja, marja, A világtól megvetésnek adva: A belén(d) s az üröm közt sötétben, ott kínlódik a sövény tövében.”

A századfordulóra a virágnyelv divatja hirtelen szünni látszott, s az 1920-as években már valóban eltűnt, alapvetően megváltozott életünk, ízlésvilágunk, mégis e korszak kellemesen szép része és szerves szakasza a művelődésünknek. A virágnyelv mélyreható társadalomtudományi, esztétikai vizsgálata még várat magára, s lehet, előbb támad fel ismét, lesz a durvaság ellenében napjaink virágnyelve, mint ahogy a kutatások megtörténnének...

Péchy 20, Benkő 10, a Selam 193, Kassay 224, Tompa 41 és Szél Farkas 181 növényfajt mutatott be virágnyelvükben. A teljes összegezett fajszám az elkészült szöveggyűjteményben meghaladja a 300-at, s látva a virágok inspiratív sajátosságait, bizonyára bővílni fog mind a városi, mind a falusi folklór jóvoltából. Élő líránk eddig is nagybőséggel nyújtotta a gazdagodás lehetőségét, a virágnyelv feltámadása vagy feltámasztása viszont a divat szeszélyének is a függvénye. (Az első összefoglalás a Forrás c. folyóiratban jelent meg 1990-ben [22 (9): 68–79].)